

Els comtats de la Catalunya vella i la seva espiritualitat

per
Frederic Udina i Martorell

S'ha insistit massa en anyades passades en la història externa dels nostres comtats, així com de Catalunya en general, fins que avui s'estila la història econòmica i sembla que els nostres historiadors volen explicar tots els fets de la nostra història solament a base dels factors econòmics. Recentment un esplèndid treball del professor Bonnassie sobre la Catalunya dels segles X-XI, i que té naturalment moltes referències sobre Girona i el seu comtat, es decabde-lla especialment al voltant del tema econòmic i sols dedica comptades planes al desenvolupament cultural i gairebé cap a l'espiritualitat de l'època. Bé és cert que parla del nostre tapís, donant-li, segons ens sembla, una interpretació un xic arriscada i que no compartim.

Els nostres comtats —i ho dic en plural perquè em refereixo especialment al conjunt dels comtats d'Ausona, Girona i Barcelona— ofereixen de bell antuvi uns trets que crec que han estat poc subratllats, malgrat que tenen una gran importància. Em refereixo al fet de la unió, més encara de la fusió de les tres senyories; cal fer alguns aclariments, abans de passar, com és la meva intenció, a l'època del nostre simbòlic tapís, de la qual parlarem després.

La naixença de Catalunya ha tingut lloc a poc a poc, car, som deia el gran Mestre Ramon d'Abadal, la naixença dels pobles és lenta i també ho és naturalment la formació de Catalunya. Aquesta formació té unes clares arrels a l'època visigòtica, sense la qual no s'explicaria el fet diferencial que varen reconèixer els reis carolingis a «Gothi» i «Hispania» tant quan fugint dels sarraïns es presentaren a les terres sota l'esmentat domini, com quan els propis carolingis alliberaven les velles terres visigòtiques catalanes...

Els vells comtats visigòtics, són la causa dels nostres comtats catalans, i no pas les institucions franques, com manta vegada s'ha pensat i cregut; un historiador gens sospitós, Pierre de Marca, en la seva monumental obra: «Marca Hispanica... sive limes hispanicus...», del s. XVII, diu clarament que l'origen dels nostres comtats no s'ha de referir als comtats francs, sinó als dels visigots, els quals posaven comtes al front de les ciutats.

I si d'aquest aspecte passem a d'altres, com per exemple, la vida administrativa i judicial, veurem com les lleis visigòtiques imperen al nostre país, fins a tal punt que un investigador també francès —sembla que el testimoni dels nostres col·legues francesos és més feient que no imputen les institucions nostres a antecedents carolingis— diu que hi hagué a Catalunya gairebé un abús de la llei, i aquesta era per antonomàsia la Lex visigothorum.

L'organització agrícola, econòmica, en general —i cal dir les coses tal com són, vull dir que al costat d'altres fenòmens els econòmics tenen

la seva importància— seguia així mateix la tradició visigòtica, amb la devallada, fins a la fi del s. X, de l'economia, que tantes vegades s'ha repetit.

La influència que, a poc a poc, va deixar el domini carolingí a la Catalunya Vella, durant els decennis de la seva dminació, no pot, naturalment, negligir-se, i encara que des del punt de mira polític fou molt minço, en d'altres aspectes fou molt més intens. Aquelles afirmacions que havíem llegit a admirats historiadors que ens deien que, des de tots els punts de mira, la nostra terra s'anava «afrancesant», millor dit anava participant dels trets típics carolingis, no es pot mantenir avui; ben recentment, el primer autor francès que hem esmentat abans, Bonnassie, ens diu que ni tan sols el gran fenomen del feudalisme és fill del francès, i en dir feudalisme volem dir i vol dir l'esmentat autor, aquest gran complex de la societat de meitat del s. XI en endavant.

Precisament són les formes culturals i espirituals, de les quals dèiem que tan sovint avui s'obliden, les que si que porten una influència carolíngia bastant clara, sense oblidar, també en aquest aspecte la tradició visigòtica: els «scriptoria» de la nostra terra estaven plens de manuscrits de tradició visigòtica, encara que ja estaven escrits en lletra carolíngia. Les formes religioses, litúrgiques d'aquesta època —volem dir dels segles immediats a l'any mil— s'han de considerar, però, dins el món carolingí; a poc a poc, les formes oficials de l'església catalana es van anar daptant a les noves formes i creiem que també fou així respecte a la pietat popular i als conceptes religiosos del poble, car els pocs senyals que tenim al respecte, com per exemple, el culte als sants i de l'altre cantó del Pirineu, així ens ho fan creure; cal, però no oblidar la tradició dels sants de l'època visigòtica...

Entre les devocions, de les quals, però, en sabem ben poc, cal comptar sobretot a partir del s. XI, amb una que a mesura que avancen els temps s'imposa: és el culte a la Mare de Déu; comencen a ser innombrables els temples, esglésies i santuaris dedicats a la Verge i les imatges col·locades a lloc preferent, dedicant solemnitat a les festes litúrgiques marianes, encara que la cultura religiosa és base principalment en els textos de la Bíblia. Però també les vides de sants ocupen un lloc important: tingui's present que el poble és fàcil per a oir coses meravelloses i miracles, i fets sobrenaturals i extraordinaris eren sovint objecte de sermons i homilies.

No sols des del punt de vista religiós, sinó també cultural, cal considerar que junt als monestirs, hi ha les catedrals —al conglomerat comtal a què al·ludíem hi ha Barcelona, Girona i Vic— i naturalment les parròquies. Mentre els

monestirs reben una gran influència carolíngia, les parròquies són fruit de la reconquesta i a mesura que s'avença en el territori sarraí es restauen les velles parròquies que devien subsistir sota els àrabs o se'n fan de noves, sota les instruccions dels propis bisbes, companys de les campanyes militars dels comtes; les catedrals segueixen, segons sembla, una tradició visigòtica més intensa que els monestirs, que, com hem dit, sorgeixen sota la influència carolíngia.

El poble —la seva densitat cristiana és un veritable problema— es beneficia culturalment i religiosament d'unes i altres institucions; més de les parròquies, naturalment, on rep del rector les úniques instruccions que es donaven en aquella època: homilies i cants, aquelles fetes en dies solemnes en llatí i amb aclariments en català normalment, car el poble no ho hauria pas entès. També s'instruïa el poble, molt indirectament, amb les representacions pictòriques, i amb les imatges. Ben poc, però, amb les escultures dels capitells i timpans, manta vegada poc intel·ligibles per al poble menut, molt ignorant i que moltes vegades encara estava immers en creences màgiques.

Les tres catedrals del conjunt Barcelona - Girona - Ausona tenien llurs «scriptoria», de tradició visigòtica, però amb clara influència carolíngia; els seus bisbes són grans personalitats polítiques i no és agosarat d'afirmar que manta vegada tenien tant poder com els comtes. Es preocupaven de la disciplina eclesiàstica, com ho proven els molts sínodes que celebraven a les catedrals i dels quals en tenim bona constància; sínodes que s'enllacen amb qüestions civils, com succeirà amb les assemblees de pau i treva, de les quals de seguida parlarem, car volem donar el gran valor que tenen en el trencall de l'any mil.

No és cap novetat parlar d'aquestes reunions que, ja antics autors ens en donaven compte i amb motiu de l'estudi de la personalitat de l'abat Oliba, se n'ha tornat a parlar des dels estudis del Pare Albareda, del Sr. Abadal i del Dr. Junyent. Cal, però, insistir en l'aspecte religiós de la iniciativa, dels mètodes i intencions.

Però en parlar de les Assemblees de Pau i Treva de Déu ens trobem ja de cara al segle XI i per tant ben a prop de les dates al voltant de les quals gira la cronologia del tapís de la Creació. I ens trobem amb un segle completament nou, tant que els trets que comencen a insinuar-se a la segona meitat del segle X apareixen ara amb gran força; ho hem escrit altres vegades —i per això aprofitem ara aquest apartat per a manifestar que no posem notes al nostre article, car ja en d'altres les hi hem posades— i ara ho repetirem: la influència dels cluniacens, la constitució de les esmentades assemblees de Pau i Treva, el desvetllament econòmic (l'aug-

ment dels conreus, l'encunyació de moneda d'or, les primeres formes feudals amb les corresponents tasques legislatives), en un mot, la gran embranzida d'un país que, des dels darrers anys del s. X, va veure quatllar la seva personalitat amb la subsegüent formació d'un veritable estat feudal.

Els començaments de l'anarquia o el seu agreujament varen motivar una gran preocupació del poble i de l'església, que n'eren els gran perjudicats i com a conseqüència d'això va sorgir la idea de penalitzar aquests excessos amb penes espirituals, afavorint la gent senzilla i els béns de les esglésies. Cal remarcar que les penes imposades als transectors eren de caràcter principalment religiós, amb la qual cosa es demostra fins a quin punt tenien força les penes espirituals. La declaració de la Pau de Déu es feia en una assemblea convocada pels bisbes, com la del 1025 a Toluges, al Rosselló, i de la qual en tenim l'esment però no el text aprovat, a diferència de la del 1027 de la qual en tenim els acords. Tingué lloc l'assemblea en un prat de prop de Toluges i s'hi reuní una gran multitud de poble i la jerarquia. Aquesta assemblea va aprovar les següents clàusules:

«Clergues i caterva de fidels, homes i dones, que es reuniren en el Prat de Toluges, en el comtat de Rosselló. Després d'encomanar-se a Déu i demanar-li encert, examinaren com havien estat observats els estatuts decretats en altre temps pels dits bisbes Oliba i Berenguer, i com trobessin que no solament havien estat conculcats, sinó que es tenien oblidats, els tornaren a ratificar en la mateixa forma com havien estat promulgats. Havien constituït, doncs, els dits bisbes juntament amb tota la clerecia i el poble fidel, que cap habitant del sobredit comtat i bisbat no assaltàs el seu enemic des de l'hora nona del dissabte fins a l'hora prima del dilluns, a fi que tothom pogués complir amb els deures del dia dominical; que ningú no assaltàs de cap manera els clergues ni monjos que anessin sense armes o tornessin de l'església; que ningú no gosés assaltar ni violar les esglésies ni les cases posades dintre un circuit de trenta passes. Constituïren aquest pacte o treva, segons es llegeix, perquè, prescindint de la llei divina i de la religió cristiana, abundava la iniquitat i la caritat es refredava».

Se celebraren assemblees de Pau i Treva a Girona els anys 1064 i 1068 amb capítols semblants, però ampliant els dies de prohibició i les penes.

Un dels inspiradors de l'assemblea fou el gran bisbe abat Oliba, el nom del qual hauríem d'esmentar sovint en parlar dels nostres comtats de Girona - Barcelona - Ausona en el trencall de l'any mil i en la primera meitat del segle XI. Fou l'home que visqué un moment de

transició, essent, com se sap, bisbe de Vic i abat de Ripoll i Cuixà; de transició, car heretà, d'un cantó el món visigòtic (la seva formació fou en part així), restà immers en el món carolingi i es pot considerar com un dels grans pares de la Pàtria, fundadors de Catalunya. Evidentment, Oliba és una gran personalitat, envoltada d'un cert nimbe gloriós, tal vegada per algú un xic exagerat, però no hi ha dubte que Catalunya li deu molt: Oliba està íntimament lligat amb el comtat de Girona i fou elegit bisbe de Vic dels prínceps del país; malgrat això s'abstingué de participar en accions polítiques. La seva trajectòria de pensament pot seguir-se a través dels seus sermons, alguns dels quals se'ns han conservat: defensa la llibertat de l'Església i té un respecte per al poder polític; no sembla agosarat afirmar que Oliba té un concepte de la totalitat dels comtats, que integren una pàtria i que estan sota d'un príncep, el poder del qual ve de Déu.

El bisbe de Girona d'aquesta època era amic de l'abat Oliba i de família també comtal, car era germà de la cèlebre comtesa Ermessenda, muller del comte Ramon Borrell, tan lligada aquella a Girona, hereva d'aquest comtat per voluntat del seu marit, comtat que retingué, junt amb d'altres, durant la vida i govern del seu fill i del seu nét.

* * *

En començar aquestes notes que amb tant de plaer he redactat per a la «Revista de Girona», a la qual ciutat he professat un afecte especial (1), parlava del conglomerat comtal Barcelona - Girona - Ausona i deia que formava un conjunt que tal volta ha estat poc subratllat. I efectivament cal aclarir que, a partir de la fi del s. IX, quan Guifré el Pelós rep l'herència del marquès Bernat, condemnat pel rei Lluís, el que rep és ja el «lot» esmentat, és a dir, els tres comtats: es tracta, doncs, d'una unitat política integradora de tres comtats i aquest nucli, que sempre va junt, és el que vers la fi del s. X forma la naixent Catalunya, junt amb els comtats de Pallars - Ribagorça, Cerdanya - Besalú i Empúries - Rosselló. (Bé, amb el conjunt central caldria afegir-hi l'Urgell, que fou governat durant el s. X pel propi comte de Barcelona). I aquest conglomerat Girona -

(1) Fruit d'aquest afecte fou la creació del Col·legi Universitari de Girona, que com a Degà de la Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma vàreig organitzar i així mateix la cessió de l'edifici de l'antiga Delegació d'Hisenda per Arxiu Històric i la seva adaptació, que vàreig aconseguir quan era a Madrid com a Subdirector General d'Arxius.

Barcelona - Ausona romandrà així per sempre, llevat d'uns moments en què sembla que es trenqui (realment es trencà) quan el comte Berenguer Ramon el Corbat divideix la seva herència entre els seus fills, però ben aviat l'hereu, el gran comte Ramon Berenguer I, anomenat després el Vell, reuneix de nou allò que havia dividit el seu pare i d'aleshores ençà aquell conjunt comtal, tantes voltes anomenat, Girona - Barcelona - Ausona, resta per sempre unit. Es, a més el llevat que aglutina els altres comtats, durant els segles XI i XII, de tal forma que la manera com es féu la unió entre si dels tres comtats, tantes vegades repetits, és la mateixa com és fa la unió amb el Rosselló, amb Empúries, amb Cerdanya, etc., és a dir, a base de la fusió (encara que en alguns casos hi hagué raons familiars). I constatem subratllant-lo, aquest fet perquè després quan tot el conjunt de comtats, que ja han integrat gairebé totalment Catalunya, s'ajunti —a través del matrimoni de Ramon Berenguer IV amb Peronella— amb l'Aragó, no hi haurà mai —és ben sabut— una fusió sinó una unió personal, figura jurídica que no va ser pas aplicada en la unió dels comtats (ni tampoc, per cert, quan es van unir en un tot, els distints nuclis aragonesos).

* * *

No voldriem acabar aquestes línies, redactades enmig de diverses tasques de preparació de ponències i comunicacions a congressos d'aquest estiu (2), sense fer referència al tapís de la Creació i, encara que plomes més competents en parlaran, voldria recollir unes idees sobre el tema: creiem, a diferència d'algun historiadore que discreparà d'aquesta afirmació, que el tapís de la Creació pot ésser una imatge de la Catalunya dels segles XI - XII i no per les escenes boiroses que a la pintura hom pot veure, sinó per la pau que envolta tota la representació; el Pantocràtor romànic, tan a prop de la representació que comentem, recordava a l'home d'aquests segles que cap dolor d'aquest món no és definitiu; el Sant Crist «majestat» que a tantes esglésies de Catalunya admiraven els fidels és la clara representació de la victòria de Crist sobre la Creu. Les pintures del nostre tapís evoquen no res menys que l'obra de la creació, obra naturalment positiva, sense representacions terribles com en d'altres pintures romàniques i en el centre apareix la suau i divina figura, com a creadora de la llum. Pot ésser clara imatge diem, de la Catalunya d'aquells segles, perquè també la nostra terra sortí aleshores a la llum de la Història amb l'esclat d'un nou estat que acabava de quallar amb una nova personalitat: la Catalunya feudal.

(2) La meua participació al XV Congrés de Ciències Històriques a Bucarest (agost del 1980) i a l'Internacional d'Arxius a Londres (setembre del 1980) m'han impedit de fer més extens aquest article, així com de posar-hi notes.